

Porozumenie v spoločenskovednom výskume

Peter Ondrejko

Kontakt na autora

Univerzita Hradec Králové,
Pedagogická fakulta,
Rokitanského 62,
500 03 Hradec Králové
peter.ondrejko@uhk.cz

Contact to author

University of Hradec Králové,
Faculty of Education,
Rokitanského 62,
500 03 Hradec Králové
peter.ondrejko@uhk.cz

Copyright © 2016 by authors
and publisher TBU in Zlín.
This work is licensed under the
Creative Commons Attribution
International License (CC BY).

Abstrakt: Témou příspěvku je porozumenie ako odhaľovanie významu alebo zmyslu sociálnych javov, udalostí, vzťahov a procesov, situácií alebo i samotného postavenia výskumníka v istom sociálnom kontexte, ktoré sa stávajú kľúčovými pojmami humanitných vied. Obsahuje aj malý exkúrs do empirickej sondy, v ktorej sa pracovníci v humanitnej sfére pokúšajú vlastnými slovami napísať, čo si pod porozumením predstavujú, kedy sa nazdávajú, že skutočne porozumeli sociálnemu javu, vzťahu, procesu, prípadne i sebe. Príspevok v závere uvádza význam porozumenia, ktoré zdôrazňuje i zaradenie sociálneho rozmeru medzi všeobecné priority EÚ.

Klíčová slova: porozumenie, význam, teória rečových aktov, porozumenie v hermeneutike, konštrukcionizme, etnometodológii a interpretativizme

Understanding in the Social Research

Abstract: The theme of this paper is understanding in the sense of revelation of meaning or sense of social phenomena, events, relationships and processes, situations and the position of a researcher in a certain social context, all of which are becoming key concepts in the humanities. It also includes a small empirical excursion, in which workers in the humanitarian sphere attempt to write in their own words what they mean by understanding, when they consider that they truly understand the social phenomenon, relationship, process, or even themselves. The conclusion indicates the importance of understanding, which is highlighted by adding the social aspect to general EU priorities.

Keywords: understanding, sense, theory of speech acts, understanding in hermeneutics, constructivism, ethnomethodology and interpretativism

1 Stručný úvod do problematiky porozumenia

V spoločenskovednom výskume, vrátane sociálnej pedagogiky, neraz predstavuje kategória porozumenia takmer axiologizujúcu samozrejmosť, ktorú netreba ďalej vysvetľovať, ktorej všetci rozumejú, neraz skôr intuitívne ako racionálne. V škole sa celkom bežne stretávame pri vysvetľovaní učiva s otázkou vyučujúceho: „Rozumeli ste?“. Osobitnú kapitolu by predstavoval problém, ako porozumel študent textu, s ktorým sa stretáva v priebehu štúdia. K riešeniu podobných otázok má prispieť nasledovný text, ktorý si kladie za cieľ súčasne upozorniť na nevyhnutnosť ďalšieho skúmania a komparácií jestvujúcich teórií.

Porozumenie má v našom živote nemalý význam. Neraz určuje naše konanie, jeho prostredníctvom sa sami poznávame, budujeme svoje vzťahy k sebe i svojmu okoliu, volíme cesty a spôsob života. Iste jestvujú veci, javy, procesy i vzťahy, ktorým porozumieť nie je ľahké.

Porozumenie sa stáva kľúčovým pojmom humanitných vied, osobitne interpretatívnej sociológie a sociálnej pedagogiky. V nich nie je skutočnosť človeku jednoducho daná, ale je predmetom neustálej interpretácie aktérov sociálneho života. Teda toho, ako rozumejú tomu, čo robia iní, ako rozumejú výtvorom svojim aj ostatných, ako rozumejú jazyku a symbolom, všetkému, s čím prichádzajú do styku a ako k porozumeniu dospievajú. To si súčasné spoločenskovedné disciplíny uvedomujú, reflektujú samé seba a preto sa stávajú súčasne aj reflexívnymi. „Alternatíva, komplementarita, pluralita a tolerancia predpokladajú porozumenie v štandardnom a vo vysoko sofistikovanom zmysle“, uvádza Petrusek (1993, s. 145). K tomu patria nie iba „zdravý rozum“, ale aj prekonávanie náhodilosti, nekvalifikovanosti, naivnosti, ktoré môžu byť niekedy dokonca nebezpečné, pretože „...čím složitejšia je moderná spoločnosť... tým menej je srozumiteľná pre ľudí... nesrozumiteľnosť a nesamozrejmý našeho života... si uvedomíme až tehdy, keď narazíme na problém...“ (Petrusek, 2009, s. 15, 31)

Porozumenie pokladáme za obsahové pochopenie stavu vecí, ktoré nespočíva iba v tom vziať niečo na vedomie, ale aj intelektuálne sa zmocniť súvislostí, v ktorých stav vecí spočíva. Porozumenie znamená podľa Wilhelma Diltheya¹ rozpoznanie z daných vonkajších pozorovateľných znakov „vnútorné“, (sociálno)psychické. Porozumenie sa často zamieňa za vysvetlenie, s ktorým úzko súvisí ale nie je totožné. Žiaľ, súčasný vývoj vo vede poznamenal predstaviteľov sociálnych (humanitných) vied tak, že „...si už takmer nerozumejú a navzájom nekomunikujú“ (Sedová, 2011, s. 769). Podľa tvrdení viacerých autorov je to dôsledok víťazstva tzv. prírodných vied v súperení dvoch kultúr. Prírodné vedy „zvíťazili“ tým, že sa „... zaštilili svojou pragmatickou efektívnosťou a neodškriepiteľným praktickým, technickým a technologickým prínosom... pričom... v týchto pretekoch, v ktorých nešlo o nezištnú lásku k pravde, uspeli a získali náskok pred sociálnymi vedami“ (Sedová, 2011, s. 770). Sociálne vedy, ktorých jadro spočíva vo vedách o správaní, na rozdiel od prírodných vied však nemôžu existovať bez kontextov poznávania konania, ktorého podstata spočíva v porozumení. Ako uvádza Fay (2002, s. 139 a nasl.), podľa interpretativizmu jestvuje zásadný rozdiel medzi skúmaním človeka a spoločnosti a skúmaním prírody. Vedecké pojmy majú k sociálnym javom zásadne iný vzťah, ako k prírodným javom. V sociálnych vedách pojmy vytvárajú skúmanú realitu, kým v prírodných vedách slúžia k popisu a vysvetleniu javov. Význam danej veci závisí od roly, ktorú má táto vec v systéme, ktorého je súčasťou. V prípade sociálnych vied ide o systémy nesmierne komplexné a bohaté, v ktorých zohráva úlohu aj presvedčenie, ľudská túžba a zábery konkrétnych ľudí. Konanie, správanie, ktoré je úmyselné, teda intencionálne, je vyvolané istým druhom situácií alebo udalostí, ktoré si konajúci uvedomuje. Je najvladnejším „premostením“ medzi človekom a jeho prostredím v prírode. Základom konania je porozumenie svojmu konaniu i konaniu iných, čo je nevyhnutné pri pretváraní východísk (vstupných daností) na výstupné danosti (ciele). Iba v súvislosti s týmto druhom činnosti má zmysel hovoriť o konaní.

¹ Podrobnejšie pozri o tom Lessing (2001).

Preto na rozdiel od vysvetlenia *porozumenie*² možno charakterizovať ako odhaľovanie významu³ alebo zmyslu sociálnych javov, udalostí, vzťahov a procesov, situácií alebo i samotného postavenia výskumníka v istom sociálnom kontexte.

Vynára sa otázka, ako je vôbec možné pochopiť to, ako druhí konajú? Nie je práve v tejto oblasti podstata porozumenia konaniu? (Sedová 2011, s. 769–782). Simon Blackburn sa pýta, či si jeden druhému rozumieme. Jeho odpoveď znie áno. Toto áno čiastočne zmierňuje, keď dodáva, že „... rozumieme jeden druhému do veľkej miery... pretože máme spoločný jazyk... slová majú význam, a preto ak vám niečo oznamujem, dokážete nahliadnuť, čo tým myslím... a práve v tom spočíva porozumenie... Slová vo svojom prvotnom alebo bezprostrednom význame (podľa Johna Locka) nezastupujú nič iného, ako idey v mysli toho, kto tieto slová užíva. Slová nám umožňujú nechať druhých nahliadnuť do súkromnej komnaty, ku ktorej máme inak prístup iba my sami“ (Blackburn, 2012, s. 76).

Viacerí autori zdôrazňujú odkrývanie (neraz skrytej) motivácie, ktoré má prispieť k sprístupneniu subjektívnych aspektov konania (druhých). K porozumeniu patrí prípadne aj schopnosť tieto javy, udalosti a procesy v sociálnom kontexte interpretovať, artikulovať v reči. Porozumenie môže znamenať aj celostné vedenie, dosiahnuté bezprostredným prežívaním a chápaním (nielen rozumovým). Neraz hovoríme aj o *vcítení*, empatii, bezprostrednom uchopení podstaty príslušného sociálneho javu, najčastejšie na základe pozorovania, rozhovoru. V takom prípade máme do činenia s umením (zručnosťou) preniesť sa do života osoby, skupiny, alebo javu, ktorému má výskumník porozumieť. Porozumenie bude teda závislé aj od príslušnej kultúry, sociálnej skupiny, vzdelania a intelektu výskumníka. Habermas (1981, s. 70) v tejto súvislosti uvádza, že porozumenie nemôže byť normatívne pripisované, ale že ho dosahujeme komunikatívne.

Nesporný význam musíme pripísať jazyku, Austinovej teórii rečových aktov⁴ (Austin, 2004), podľa ktorej výpoveďou neoznačujeme iba istý obsah alebo skutočnosť, ale výpoveď ako rečový akt môže slúžiť k uskutočneniu istého alebo celkom iného konania. Teória rečových aktov teda postuluje komunikatívnu kompetenciu, ktorá obsahuje schopnosť aplikáciou výpovede konať a otvára otázky na základy systému, princípy a pravidlá, ktorými disponujú ten kto hovorí a ten, kto je jeho poslucháčom. Austin pritom rozlišuje **konštatívne** výpovede (tvrdenia), ktoré môžu byť pravdivé alebo nepravdivé a **performatívne** výpovede, ktoré sa môžu podariť, alebo aj nie, t.j. môžu a nemusia viesť k zmene konania, pričom otázka o ich pravdivosti je irelevantná.

Hans Georg Gadamer (1960) uvádza, že ak chceme niečo poznať, musíme podľa hermeneutiky používať aj iné postupy, akými sú tradičná metodológia a gnozeológia. Musíme vedieť aj načúvať, nechať sa oslovovať a tiež sa aj pýtať. Javy okolo nás musíme chápať nie iba ako fakty, ale ako niečo, čo svedčí o tom, že aktéri, ktorí sa podieľali na vzniku príslušného javu, tento vlastne „zanechali“ ako jednu z možných odpovedí na množstvo otvorených otázok. Gadamer zdôrazňuje, že sa musíme naučiť vo vede a výskume pýtať sa s nimi, nepovažovať nič za hotovú odpoveď (definitívny jav),

² Neraz je vhodné použiť termín chápanie vo význame porozumenia. V tomto význame hovorí o chápaní aj Lyotard (1999, s. 78). Podľa Herbarta Blumera ľudia, veci ako i inštitúcie majú pre nás význam, ktorý je ústredným problémom symbolického interakcionizmu. A najvhodnejšou metódou pre riešenie toho problému je práve interpretácia. Blumer vychádza z troch premis: (a) Ľudia konajú voči „veciam“ na základe významu, ktoré pre nich znamenajú. K „veciam“ patria aj ľudia, situácie a inštitúcie. (b) Ich samotný význam je odvodený, alebo priamo spočíva v sociálnych interakciách, do ktorých vstupujeme s ľuďmi. (c) Významy vznikajú, používajú sa a menia v procese interpretácie, v ktorom sa s významami ľudia dostávajú do styku (Blumer, 1969).

³ Podľa Šefránka (2002) neexistuje jeden pravý a správny pojem významu. Možno skonštruovať a používať mnoho pojmov významu. Tieto konštrukcie treba oceniť vtedy, keď sa s ich pomocou dajú formulovať a riešiť zaujímavé problémy.

⁴ Austinova teória rečových aktov: Austin (2004) delí rečové akty na lokučné, ilokučné a prelokučné, na základe toho, či činnosťou myslíme vyslovenie nejakej vety, t.j. akt vykonáme, keď niečo povieme, alebo tým, že niečo povieme, konáme, alebo aktom myslíme zmenu myšlienok, pocitov a konania poslucháčov a hovoriacich. Existujú aj iné delenia, napr. na fonetické, fatické a retické atď.

ale ako problém, s ktorým sa musíme zžiť, ak máme odhaliť všetky jeho významy vo všetkých jeho vrstvách. Preto je podľa Gadamera hermeneutika predovšetkým umením interpretácie. Pokladáme však za dôležité upozorniť, že v prípade vcítania (empatie ako podmienky nadväzovania sociálnych vzťahov)⁵ je vždy treba overovať, či sú správne hypotézy, príp. otázky, ktoré z problému vyplývajú. Gadamer zdôrazňuje, že „porozumieť znamená byť ve vzťahu zároveň s ‘večou samou’, jež se projevuje skrz tradici a s nějakou tradicí, odkud ta ‘věc’ může ke mně mluvit.“⁶

2 K otázke zmyslu

V procese porozumenia podľa jedného z prúdov vo fenomenologickej sociológii a etnometodológii je dôležité nielen to, akým spôsobom sa snažíme porozumieť svetu, v ktorom žijeme, ale najmä to, aby sme tomuto svetu dali sami zmysel (Garfinkel, 1967)⁷. V tomto zmysle chápanie súvisí i s konštrukcionizmom⁸, keďže chápanie súvisí s konštrukciou znovuvytvorenia zmyslu poznávaného. Opisovanie a rozprávanie sa vždy uskutočňuje vo vnútri nejakého rámca, ktorý zabezpečuje pojmové prostriedky pre popis reality a pre jej prerobávanie. Podľa toho každé poznávanie a následne vedenie ako konštrukcia nevyhnutne vychádza z hľadísk, ktoré sú definované sociálnymi, kultúrnymi, intelektuálnymi, politickými, morálnymi, príp. ekonomickými záujmami príslušnej konštrukcie vedenia. Každé vedenie je teda chápaním z určitej perspektívy (Ondrejkovič, 2004, s. 42). Stávanie sa zmysluplným prostredníctvom chápania (otázkou je či aj porozumenia) je súčasne *inscendenciou* (z lat. in-sciens, tiež in-scendo), vstupovaním chápaného človeka do seba samého, sebaaprehľbovanie a do určitej miery i spiritualizácia a humanizácia.

Marleau-Ponty koncipuje dianie života ako ontologickú paradigmu. V tejto paradigme hľadajúc zmysel je reč tela tohto sveta taká, ako akéhokoľvek univerzálneho média, v ktorom sa až z rozpoznaní (poznání) konštituuje ako poznané, ale ktoré musí poznanie znovu zniesť (spracovať). Čo mi prinesie a umožní takto vidieť (zmysel) je len viditeľná sebareferencia, videnie seba, ktorá je prítomná nie ako priama evidencia, ale ako nepostrehnuteľná, ktorá je prítomná nepriamo, ako tvarovo jednotiaci vzťah. Priamy dôkaz ale nie je ako niečo nepostrehnuteľné; je to nepriamo prítomné ako tvarovo (jednotiace). Telo⁹ bude teraz (podľa toho) znamenať stelesnenie nepostrehnuteľného a zmysel tvoriace hranice vnímania (Danzer, 2003).

⁵ Dôležitou podmienkou rozvoja schopnosti empatie sú sociálne vzťahy, v rámci ktorých jednotlivci posudzujú a vyhodnocujú signály druhého človeka – primárne vo vzťahu k sebe (ako ho má ten druhý rád, nakoľko si ho váži, čo ten druhý z jeho správania akceptuje a čo pokladá za nesprávne atď.), sekundárne aj so záujmom práve o toho druhého človeka (ako sa cíti, čo prežíva, prečo sa tak správa atď.). Vďaka týmto signálom môžu sociálne vzťahy pretrvávať a vyvíjať sa. Spomínané signály majú predovšetkým neverbálnu podobu. Prvotným, veľmi dôležitým vzťahom, ktorý môže významne prispieť (ale aj naopak – mať rušivý vplyv) k rozvoju schopnosti empatie, je, pochopiteľne, vzťah matka – dieťa, resp. rodičia – dieťa. V neskoršom veku postupne rastie vplyv sociálnych vzťahov s ďalšími osobami (príbuznými, rovesníkmi, učiteľmi a pod.).

⁶ Kudrna (1964, s. 96).

⁷ Podľa Garfinkela každý účastník interakčných aktov je vlastne praktický sociológ. Sociológia preto nie je ničím iným, než snahou pochopiť to, čo ľudia robia, aby rozumeli svetu v ktorom žijú a konajú.

⁸ Na odlišenie konštruktivismu v umení, literatúre a architektúre a v spoločenských vedách sa prikláňame k požívaniu termínu konštrukcionizmu. Rozumieme pod týmto pojmom ľudské vnímanie, ktoré je konštrukciou a jej interpretáciou. Ľudský mozog rozumie len svojej vlastnej „reči“, jeho spojenie so svetom sa uskutočňuje prostredníctvom receptorov. Mozog pritom nereprodukuje skutočnosť, sprostredkovanú receptormi, ale vykonáva istú redukciu. Výsledkom je naše vedenie ako výsledok konštrukcie, nie poznatok.

⁹ Človek, podľa Marleau-Pontyho, ktorý dáva zmysel všetkému, nemá telo, ale je telom. Človek a jeho (ľudské) správanie je organizačným princípom nášho sveta. Nájsť seba v zmysluprázdne a navrhnuť sa v ňom znamená objaviť zmysel. Vedomie seba, tela a dejín obsahujú štruktúry, prostredníctvom ktorých realizujeme zmysel (Marleau-Ponty, 1974).

3 Otvorené otázky

Porozumenie je súčasne aj interpretačný postup, ktorým možno odkrývať špecifickosť predmetu neprírodovednej vedy, na rozdiel od „úspešnejšej“ metódy prírodných vied (Balon, 2007). Porozumenie znamená predovšetkým porozumenie intenciam a motívom ľudského (sociálneho) správania, ako súčasti porozumenia „vecí“ a preto porozumenie nie je možné previesť do kauzálneho zákona alebo kauzálneho vysvetlenia.

Treba však upozorniť na snahy spochybniť spoločenskovedný výskum z dôvodov prehnaneho zdôrazňovania rozdielov podmienok, z ktorých vychádzajú tie hľadiská, z ktorých vychádza naše vedenie. Ako príklad uvádza Fay (2002, s. 15 a nasl.), že by sa zdalo, že ľudia z určitej skupiny môžu poznať (rozumej porozumieť – pozn. autora) iba ľudia z rovnakej skupiny. Iba ženy môžu rozumieť ženám, iba Afroameričania môžu poznať Afroameričanov, iba Rómovia môžu porozumieť Rómom. Táto problematika sa stáva zrejماً, keď budeme inými slovami tvrdiť, že aby sme niekoho poznali, musíme nimi byť (Fay, 2002, s. 15). Iná je už otázka, či niekoho poznať znamená aj mu rozumieť.

Keď pripustíme, že porozumenie nie je možné previesť do kauzálneho zákona alebo kauzálneho vysvetlenia, možno si pomôcť jednoducho jazykovou analýzou textu alebo jazykového prejavu, pričom skúmame význam slov a ich väzieb. Možno si pomôcť aj logickou analýzou, pri ktorej skúmame vnútorné skĺbenie prejavu, vrátane zisťovania logických vád, nejasností, medzier a skratiek, príp. logických skokov. Nezaobídeme sa ani bez výstavby prejavu ako celku, vrátane jeho členenia. K interpretácii patrí celkom prirodzene aj kontext, umiestnenie prejavu v jeho súvislostiach.

4 Malý exkurz do empirie

K odpovedi, ktorá sa nedá vyjadriť, nemožno podľa Wittgensteina vyjadriť ani otázku. „O čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať“ (Wittgenstein, 1984, s. 85). Keď sa dá otázka vôbec položiť, možno na ňu aj odpovedať. Požiadali sme preto pracovníkov pôsobiacich v humanitnej sfére, aby sa pokúsili vlastnými slovami napísať, čo si pod porozumením predstavujú, kedy sa nazdávajú, že skutočne porozumeli sociálnemu javu, vzťahu, procesu, prípadne i sebe. Stručná obsahová analýza preukázala značné rozdiely v chápaní pojmu porozumenie. Takmer všetci (22 participantí) sa zhodli v tom, že samotné porozumenie je proces s rôznou dĺžkou trvania. Náhle „osvietenie“ s významom porozumenia sa vyskytuje zriedka, ale i vtedy je spravidla výsledkom dlhoročných skúseností a vzdelania. K výzve predstáv o porozumení odpovedali pedagógovia i sociológovia.

Významná predstaviteľka staršej generácie hereckého umenia, činná i vo vede, výskume a pedagogickom procese, v rozhovore uviedla, že:

„... stvárnenie roly herca je spravidla výrazom porozumenia. Vtedy už nie režisér a jeho príkazy, ale osobné porozumenie role v sociálnom kontexte ju skutočne dotvára“.

Gavora a Šrajeroová (2009) uvádzajú, že porozumenie textu je najdôležitejšia činnosť pri čítaní; čítať bez porozumenia vlastne nemá zmysel. V školskom prostredí má porozumenie textu kľúčovú úlohu – zefektívňuje učenie sa učiva. Učivo, ktoré žiak dobre pochopil, si lepšie integruje s predchádzajúcim učivom a dlhšie si udrží v pamäti.

„... Učiteľ by mal preto vedieť, do akej miery žiak rozumie čítanému textu. Mal by systematicky diagnostikovať porozumenie textu, aby zistil silné i slabé stránky čítania žiaka a aby stanovil, akým problémom musí čeliť. Už dlhšie sa v diagnostike ujal názor, že chyby žiaka nie sú (len) nedostatkom, ale aj cenným diagnostickým údajom, ktorý musí učiteľ poznať a využívať“ (Gavora & Šrajeroová, 2009).

Odlíšny význam porozumeniu pripisuje učiteľka na základnej škole:

„Sedela som nad tým "rozumieť", popísala som už kopec verzií, stále sa dostávam k tomu, že rozlišujem "rozumieť" niekomu a "rozumieť" niečomu. Keď rozumiem niekomu, myslím, že je to o tom, že sa dokážem priblížiť jeho mysleniu, vcítiť sa, pochopiť, ako sa dotyčný cíti, čo prežíva, čo potrebuje. Ak rozumiem niečomu, to znamená, že som pochopila, ako tá vec, proces... funguje, a dokážem tak potom túto vec použiť na to, aby som si uľahčila nejakú prácu, ale aj to, že dokážem niečo ďalšie vytvoriť sama. Napr.: rozumiem tomu, ako mám pracovať v PC programe Imagine a keďže viem, ako to funguje, tak dokážem vytvoriť v tomto programe interaktívne cvičenia pre deti.“

Slovník i myslenie vedeckého pracovníka (SAV) neľahčujú charakteristiku porozumenia:

„... otázka je podľa mňa veľmi dobre zodpovedaná vo Filozofických skúmaníach (L.W), kde porozumenie sa preukazuje v schopnosti rozpoznať pravidlo (súvislosť) a pokračovať správne v postupnosti čísiel či v hre, či správne používať (nové/cudzie) slová. V prípade argumentu či nejakého dôvodu/textu sa porozumenie prejavuje v schopnosti prerozprávať či vyjadriť argument svojimi slovami. V interakcii tvárou v tvár pri počúvaní rozprávania o nejakom zážitku, probléme, pocitoch (nemusí ísť len o interakciu, ktorá je súčasťou výskumu) si overujem svoje porozumenie tak, že uvediem príklad niečoho podobného, čo som sama zažila, alebo poznám z literatúry a filmu a spýtam sa "rozprávača", či je to naozaj podobné, alebo nie. Ak nie, požiadam ho, aby mi uviedol nejaký ďalší príklad, ktorý je podobný. Takto postupujem aj vtedy, keď mi niekto dáva veľmi všeobecnú charakteristiku zážitku – napr. "učiteľka ma šikanuje". Chcem poznať čo najviac príkladov skúsenosti "šikanovania", aby som mohla porozumieť, ako dotyčný/á používa (rozumie) slovo šikanovanie“.

Procesuálnu stránku porozumenia zdôrazňujú viacerí vedeckí pracovníci:

„... Porozumenie chápem ako stav, 'finálny produkt' istého procesu a deja, cez ktorý odkryvam problematiku istého javu, situácie, vzťahu a pod. Znamená to potom, že mám porozumenie, dospela som do štádia, že veci rozumiem.

Niečomu porozumieť pre mňa znamená porozumieť princípu fungovania daného javu, situácie (príčina – následok). Teda chápať jeho základný mechanizmus: čím je tento jav spôsobený, ako – podľa akých pravidiel, akými metódami, postupmi sa deje, ako prebieha a čo spôsobuje. Ak som niečomu porozumela, viem to opísať, zdôvodniť prečo to vzniká a aké sú toho dôsledky“.

Následne je tu aj príklad:

„Môj syn sa v istej situácii správa neprimerane danému kontextu (v škole, v rodine – vzhľadom na jeho možnosti a vek). Porozumieť pre mňa znamená predovšetkým zistiť, prečo sa tak správa, čo dané reakcie vyvoláva. Porozumieť pre mňa v tejto situácii aj znamená prijať interpretáciu dieťaťa k tomuto javu – v príklade neprimeranému správaniu dieťaťa. Porozumenie je potom porozumením príčinám, prejavom, dôsledkom tohto správania. Porozumieť znamená pre mňa odkryť príčinné vzťahy tohto javu z pohľadu môjho, ale aj z pohľadu dieťaťa“.

Participantka si ďalej kladie otázku, ako možno porozumieť (vlastnému dieťaťu):

„Otázkou je ako možno porozumieť (ja som tá, ktorá chcem porozumieť) tomuto správaniu cez optiku iného – v tomto prípade dieťaťa. Porozumenie je tak vysoko individualizované poznanie, ktoré nemusí byť v súlade s porozumením iného. Osobitne, resp. asi predovšetkým vo vzťahoch a javoch týkajúcich sa ľudí. Myslím, že vo fyzike môže byť porozumenie oveľa transparentnejšie, čistejšie, menej subjektívne. Samozrejme v prípade, ak existuje nejaký jednotný pojmový aparát a všetci ho prijímajú a používajú“.

S prehľadným a dôkladným prístupom k porozumeniu sme sa stretli u ďalšieho participanta. I tu je príznačné, že je to nielen vedecký pracovník, ale i vysokoškolský pedagóg.

„Agnosco“ (lat.) znamená rozpoznať, uvedomiť si. Iný význam slova porozumieť v latinčine je *comprehendo*, teda uchopiť niečo. V angličtine zase pojem *understand* opisne hovorí o tom, že voči niekomu či niečomu je možné postaviť sa pod (za) niečo.

Americké školy prvej polovice 20. storočia (najmä etnometodológia, interpretavizmus) a vlastne všetky ďalšie teórie v ich línii dodnes ako keby do dôsledkov popierali možnosť porozumenia si ľudí navzájom. Etnometodológia z hľadiska funkcionality priamo hovorí o tom, že porozumenie si slúži len na pocit vzájomného porozumenia a nie na reálne porozumenie si. Každý jeden totižto máme rozličné životné skúsenosti a v kombinácii s našou psychikou je nájsť zhodu na matematickej úrovni znamienka „=" (áno rozumiem čo hovoríš) možné len v pravdepodobnosti na úrovni permutácií blížiacich sa k nekonečnu. Dá sa však vo všeobecnosti prijať tvrdenie, že slovné vyjadrenie „rozumiem ti“ smerujúce ku partnerovi má aj emocionálny a interakčný charakter a funkciu.

Ako chápať tento pojem v kultúrnych štúdiách?

Rozumieť niečomu v súčasnej teórii a chápaní kultúrnych štúdií (*culture studies*) a teórie kultúry sa dá vysvetliť ako súladnosť medzi mojim vlastným videním reality a tým, ako si myslím, že je realita konštruovaná. Súhlasit' s niečím na základe porozumenia predpokladá teda, že moja predstava (moje videnie sveta) je rovnaké s tým ako v danom momente vnímam to, čo sa deje pred mojimi očami.

Po tretie, a tu je najväčší problém, je otázkou, či je vôbec možné položiť znamienko „=" do vzťahu porozumenia medzi dvoma ľuďmi. Keď budeme chcieť ísť do najjemnejších porozumení rôznych vecí, tak bude nepravdivé tvrdenie, že ľudia si môžu porozumieť a následne vyjadriť súhlasný postoj. Na úrovni výrazne generalizovaných pojmov (chod', urob', počkaj), možno pravdepodobne často podfarbených normativitou, je to porozumenie medzi dvoma ľuďmi výrazné a zároveň je závislé na dĺžke vyjednávania individuálnych porozumení. Tu by sa dal asi problém rozťať.

Je rozdiel porozumenia v kognitívnej a emocionálnej oblasti?

Pokiaľ hovoríme o probléme porozumenia si ľudí v tzv. kognitívnej oblasti je porozumenie si medzi ľuďmi výrazné a dokážu si porozumieť, pretože sú si vzájomne blízky na rôznych úrovniach (toho, že sú ľudia, predstavitelia jednej kultúry, jednej skupiny, jedného záujmového združenia) a to práve kvôli tomu, že používajú rovnaký jazyk a zdieľajú rovnaké vysvetlenia vecí (napr. na pojme „kultúra“ sa skôr zhodneme ako sociológovia než ako sociológovia a umelci – v druhom prípade je potrebný dlhší vyjednávací čas na porozumenie si). V konečnom dôsledku si ale **myslím, že si môžeme porozumieť** – pozrieť sa z pohľadu toho druhého, či rozpoznať, uvedomiť si jeho „slová“.

V emocionálnej oblasti je hľadanie porozumenia silne podfarbené emocionálnym prežívaním. V tejto oblasti sa omnoho viac uplatňuje empatia a z oboch interakčných strán sa ani neočakáva, že by si obe strany porozumeli do úplných detailov.“

Z pohľadu pedagóga a akademického funkcionára je často vnímaný pohľad na porozumenie ako istý nadhľad:

- snaha o pochopenie druhého človeka, alebo situácie, alebo nejakej veci,
- poznanie zázemia, ktoré sa so situáciou, vecou, človekom a podobne spájajú,
- poznanie informácií, ktoré s problémom, človekom, situáciou súvisia,
- vnímanie kontextu, v ktorom je informácia podávaná za účelom porozumenia,
- merané i vlastným postojom, resp. vzťahom k veci, človeku, situácii, ktorá je podávaná,
- konfrontáciou medzi vlastným presvedčením a zhodnotením stavu situácie, v ktorej k porozumeniu má dochádzať.

I medzi sociológmi sme sa stretli s pochybnosťami o možnostiach porozumenia, dalo by sa povedať, že v zmysle Simon Blackburnovej otázky, či si jeden druhému rozumieme (Blackburn, 2012, s. 76).

*Ja si osobne myslím, že tomu druhému nemôžeme nikdy porozumieť dokonale. Môžeme sa o to pokúsiť, byť empatickí, ale neprežívame jeho situáciu, nemáme jeho životné skúsenosti (či pozitívne alebo negatívne). Porozumenie môže byť intenzívnejšie, ak máme spoločné zážitky, skúsenosti a pod. Viem porozumieť svojmu introvertnému a citlivému synovi, pretože sama som bola introvertným dieťaťom (a stále si pamätám tie pocity). Môj muž má problém porozumieť takému dieťaťu, pretože celý život bol extrovert, pochádzal zo šiestich detí, kde si svoje miesto musel vydobýť. Myslím si ale, že je podstatné **snažiť** sa porozumieť, aby sme s tými druhými dokázali koexistovať.*

Medzi kvalifikované odpovede na otázku o porozumení možno zaradiť aj nasledovnú odpoveď, skôr už esej na základe skúseností a dôkladnej úvahy participantky:

Vo veľmi všeobecnej rovine môžeme pod porozumením myslieť pochopenie podstaty, zmyslu, kauzality alebo významu niečoho – veci, javu a pod. V tomto zmysle sa nám natíska pre porozumenie synonymum pochopenie. Iste však by sme tieto pojmy použili v rozdielnych situáciách rozdielne, jednak podľa osobnej jazykovej kultúry alebo podľa objektu, ktorému treba porozumieť, pochopiť ho.

Porozumenie vníma participantka v dvoch základných rovinách. V rovine porozumieť konkrétnym veciam, javom alebo procesom (napr. prírodovedná oblasť) a v rovine medziľudských vzťahov (sociálno-spoločenská oblasť).

Prvá z uvedených rovín je založená v podstate na čisto zmyslovo-rozumovej, poznávacej báze a súvisí so schopnosťou pochopiť, osvojiť si konkrétny objekt porozumenia (vec, jav, proces), ktorému treba porozumieť. Vychádza z úrovne poznatkov, schopností ich kombinovať a vidieť súvislosti (IQ).

Porozumenie v druhej, sociálno-spoločenskej oblasti je založené na osobnej vnútornej motivácii, záujme a empatii. Vychádza z predchádzajúcich skúseností, poznatkov a schopnosti vcítiť sa do konkrétnej situácie, vzťahov, druhého človeka alebo aj skupiny ľudí (EQ).

Vychádzajúc z uvedeného pokusu o konštrukt možného vysvetlenia porozumenia vidíme niektoré spoločné prvky, ktoré by sme mohli použiť v ďalšom pokuse, tentokrát o „všeobecnú definíciu porozumenia“:

Porozumenie je výsledkom vedomej, vnútorne motivovanej snahy o pochopenie vecí, javov, procesov, alebo vzťahov za účelom ich poznania s cieľom jeho ďalšieho využitia v činnosti človeka alebo jeho pôsobenia na okolie v rámci komunikácie a medziľudských vzťahov. V spoločenskej oblasti porozumenie úzko súvisí so zaujímaním postojov k spoločenským javom, iným ľuďom a kvalitou vzťahov s nimi.

V sociálno-spoločenskej rovine môžeme teda skrátene voľne povedať, že porozumenie je výsledkom vnútorne motivovanej snahy o pochopenie druhého človeka. Druhému človeku sme pravdepodobne porozumeli vtedy, keď pochopíme dôvody, resp. príčiny jeho správania sa, prejavu a konania voči našej osobe alebo voči iným ľuďom. Vždy však ide len o možnosť, ktorá je determinovaná mierou nášho poznania druhej osoby v pokiaľ možno najširších súvislostiach, tiež ide o našu schopnosť empatie, intuície a tiež podmienené mierou motivácie porozumenia.

Preto úplne porozumieť druhému človeku je nesmierne ťažké, ak vôbec možné. Porozumenie v medziľudských vzťahoch je potrebné a snád' jedine aj možné ako niečo pozitívne, dobroprajné, čo nám umožňuje obohatiť náš vzťah k inému človeku, pochopiť ho alebo aj nás samotných v určitej situácii. Premisou tu však musí byť dobrý úmysel, pozitívna snaha, motivácia alebo aj láska.

Porozumenie bezprostredne súvisí, ba i podmieňuje súcitu:

V Budhovom učení je napr. premisou vzťahu k iným bytostiam (ľuďom, všetkým živým tvorom) schopnosť súcitu, ktorý je v tejto súvislosti možné vnímať ako vyššiu úroveň empatie. Vďaka súcitu Budha pochopil nielen zmysel a kolobeh života vo večnosti, ale aj sám seba ako jeho súčasť. Nazeranie na porozumenie z takejto alebo podobnej duchovnej roviny pravdaže otvára ďalšiu inú kvalitu priestorov pre vnímanie porozumenia, pretože tu už opúšťame ľudské hľadiská a ocitáme sa v priestore, ktorý nás presahuje.

Preexponovaný súcit bez schopnosti aj určitej miery kritického pohľadu sa však môže stať v konečnom dôsledku zraňujúcim sklamaním. Preto porozumenie vychádzajúce z dobrej snahy a úmyslu nemôže byť nikdy len jednostranným, ale aj akoby ponukou, darom druhej strane, ktorá by s ním mala rovnako pozitívne naložiť v rámci vzájomného vzťahu. Ak sa tak nestane, buď sme sa teda napriek obojstrannej snahe vzájomne neporozumeli, resp. neboli smie toho schopní, alebo o to porozumenie druhá strana nemá záujem, nemá pre ňu význam. Tu myslíme prirodzene na vzťahy dospelých ľudí, pretože vzťah k deťom je v zreteľne inej rovine. Tam východisko lásky, súcitu a obetavosť ako východiská porozumenia sú najvyššie potrebné a veríme, že dieťa vždy vníma takýto prístup, vzťah ako útočisko istoty a bezpečia zvlášť v zložitejších životných situáciách (biblický príklad návratu strateneho syna, kde otvorená náruč nič sa nepýtajúceho otca objíma, chráni a odpúšťa súčasne).

So zdôrazňovaním snahy (o porozumenie, stotožňované s chápaním) sme sa stretli častejšie. Najvýraznejšie bola prezentovaná takáto snaha o stotožnenie u participantky so sociologickým vzdelaním:

*Porozumenie je výsledkom snahy o pochopenie druhého človeka takého, aký skutočne je, rovnako jeho skutkov a postojov, pričom východiskom tejto snahy musí byť pozitívna motivácia, dobroprajné myslenie, empatia alebo aj nezištná láska. Takéto porozumenie je však potrebné aj dať zreteľne najavo ako prejav ruky podanej s dobrým úmyslom pomôcť, správne sa chápať navzájom a tak sa spoločne usilovať o kvalitný vzťah. Akokoľvek to znie ideálne, ba až romanticky, **inej cesty niet**, zvlášť v dnešnom svete relativizácie skutočných hodnôt a všetkého, čo vytvorilo a predstavuje dnešnú európsku civilizáciu.*

Uvedené konštatovanie snahy o pochopenie druhého človeka takého, aký skutočne je, by sme mohli považovať i ako záver malého empirického exkurzu do názorov na porozumenie, ktoré by si zaslúžilo osobitný výskum.

5 Záver

Porozumenie má v našom živote nemalý význam. Neraz určuje naše konanie, jeho prostredníctvom sa sami poznávame, budujeme svoje vzťahy k sebe i svojmu okoliu, volíme cesty a spôsoby života. Význam porozumenia zdôraznilo i zaradenie sociálneho rozmeru medzi všeobecné priority EÚ (EUR-lex, 2016).¹⁰

Cieľom spoločenskovedných disciplín by sa malo stať prispieť k objasňovaniu zdanlivo známych a všeobecne používaných pojmov, medzi ktoré patrí aj porozumenie. Jeho osobitný význam nadobúda riešenie v sociológii, sociálnej pedagogike a sociálnej filozofii.

Literatúra

Austin, J. L. (2004). *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kaligram.

¹⁰ Uznesenie Rady a zástupcov vlád členských štátov zo zasadnutia Rady z 27. júna 2002 ustanovuje najmä otvorenú metódu koordinácie, ktorá sa vzťahuje na priority, ktorými sú participácia, informovanosť, dobrovoľnícke aktivity mladých ľudí a lepšie porozumenie mládeži.

- Balon, J. (2007). *Sociologická teorie. Příběh krize a fragmentace – projekt obnovy a rekonstrukce*. Praha: SLON.
- Blackburn, S. (2012). *Velké otázky filosofie*. Praha: Euromedia Group, Knižní klub.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism; Perspective and method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Danzer, G. (2003). *Marleau-Ponty: Ein Philosoph auf der Suche nach Sinn*. Berlin: Kulturverlag Kadmos.
- EUR-Lex. (2016, April 1). *Přístup k právu Evropské unie*. Dostupné z <http://eur-lex.europa.eu/>
- Fay, B. (2002). *Současná filosofie sociálních věd*. Praha: Slon.
- Gadamer., H. G. (1960). *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen: Mohr.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodologie*. Prentice Hall: Englewood Cliffs.
- Gavora, P., & Šrajerová, H. (2009). Porozumenie textu zisťované cloze-testom vo vzťahu k niektorým charakteristikám žiakov. *Slovo o slove*, 15, 199–207.
- Habermas, J. (1981) *Theorie des Kommunikativen Handelns*. Band I., Band II. Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kudrna, J. (1964). *Studie k Hegelovu pojetí historie*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Lessing, H-U. (2001). *Wilhelm Diltheys 'Einleitung in die Geisteswissenschaften'*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Liotard, J. F. (1999). *Fenomenológia*. Bratislava: SOFA.
- Marleau-Ponty, M. (1974). *Phänomenologie der Wahrnehmung*. Berlin: De Gruyter.
- Ondrejkoč, P. (2004). *Socializácia v sociológii výchovy*. Bratislava: VEDA.
- Petrusek, M. (1993). *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- Petrusek, M. (2009). *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy.
- Sedová, T. (2011). K niektorým aspektom interpretativizmu v sociálnom poznaní. *Filozofia*, (66)8, 769–781.
- Wittgenstein, L. (1984). *Tractatus logico-philosophicus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (1993). *Filosofická skoumání*. Praha: Filosofický ústav AV ČR